

ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄ

DOI: 10.19266/1829-4286-2023-01-97-138

**Ինքնորոշման հակամարտությունների ընթացքում
պատերազմական գործողությունների վերսկսման
հետևանքները կարգավորման գործընթացների վրա**

ՄԱՐԻԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Վ. Բրյուտովի անվան պետական համալսարան

Ինքնորոշման հակամարտությունների կարգավորման գործընթացներում հատկապես առանցքային նշանակություն է ստացել ռազմական գործողությունների վերսկսման հանգամանքը: Դա տեղի է ունենում մետրոպոլիայի նախաձեռնությամբ ու վկայում է, որ վերջինը պատրաստ է անգամ պատերազմական հանցագործությունների՝ ինքնորոշվող ժողովրդին իր կազմում պահելու կամ դուրս մղելու համար: Այդ պատճառով այդ շրջանը ամենաբարենպաստն է անկախության ճանաչման համար, քանի որ առարկայական հիմքեր են առաջանում պնդելու, որ ինքնորոշման այլընտրանքը ինքնորոշվող ժողովրդի ցեղասպանությունն է: Այդուհանդերձ, ճանաչման գործընթացի արագացումը ռազմական գործողությունների վերսկսման անվերապահ հետևանքը չէ: Պարզելու համար, թե վերսկսված ռազմական գործողությունների դադարեցումից հետո լրացուցիչ ինչ գործոններ են ազդում ճանաչման գործընթացի արագացման վրա, հողվածում դիտարկվում են 5 հակամարտությունների դեպքեր, երբ տեղի է ունեցել ռազմական գործողությունների վերսկսում, ապա այն դադարեցվել է: Հետագա զարգացումների պատճառները բացահայտելու նպատակով դիտարկված են տարբեր էլքեր ունեցած կարգավորման գործընթացներ՝ 10 գործոնների հիման վրա:

Բանալի բառեր

Ինքնորոշման հակամարտություններ, պատերազմական գործողությունների վերսկսում, Լեռնային Ղարաբաղ, կարգավորման հնարավորություններ

Նախաբան

Ինքնորոշման հակամարտությունների վերսկսումից հետո կարգավորման գործընթացներն ունենում են կտրուկ շրջադարձեր:

որոշ դեպքերում դա հանգեցնում է ինքնորոշվող ժողովրդի ցեղասպանության կամ էթնիկ գտումների, կամ միջազգային հանրությունը կտրուկ քայլեր է ձեռնարկում ինքնորոշման իրավունքի արագ իրացման համար: Այդ պատճառով հատուկ ուշադրության է արժանի այն հարցի պատասխանի բացահայտումը, թե ինչով է պայմանավորված այդ շրջադարձի ընթացքն այս կամ այն ուղղությամբ: Այդ խնդրի վերլուծության արդյունքները թույլ կտան կանխել նման հակամարտությունների կարգավորման գործընթացների անցանկալի զարգացումները կամ հիմնավորված մարտավարությամբ ու ռազմավարությամբ վերականգնել կորուստները:

Վերլուծության մեթոդաբանությունը հետևյալն է: Ընտրված են ինքնորոշման հակամարտությունների հինգ դեպքեր՝ Արևմտյան Սահարա, Արևմտյան Պապուա, Արևելյան Թիմոր, Կոսովո և Լեռնային Ղարաբաղ, որոնց կարգավորման ընթացքում վերսկսվել են ռազմական գործողություններ, իսկ դրանց դադարեցումից հետո զարգացումներն ունեցել են տարբեր ուղղություններ: Արևմտյան Սահարայի և Կոսովոյի դեպքերում պատերազմական գործողությունների վերսկսումից հետո հաջողվել է դրանք դադարեցնել և վերականգնել բանակցային գործընթացը: Արևմտյան Պապուայի և Արևելյան Թիմորի դեպքերն ընտրված են ոչ միայն այն պատճառով, որ առաջին դեպքում գրեթե հաջողություն չի արձանագրվել, մինչդեռ երկրորդ դեպքում հաջողությունը լիարժեք է՝ Արևելյան Թիմորը անդամակցել է ՄԱԿ-ին որպես անկախ պետություն, այլև ցույց տալու համար, որ մետրոպոլիայի (այդ երկուսի դեպքում էլ մետրոպոլիան Ինդոնեզիան է) ազդեցությունը վճռորոշ չէ կարգավորման գործընթացի հետագա զարգացումների ուղղության առումով, քանի որ այդ դեպքերն ունեցել են միանգամայն տարբեր զարգացումներ: Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում քննարկումն ունի առանցքային նշանակություն՝ պարզելու համար, թե ինչու Ադրբեջանը կարողացավ էթնիկ գտումներով ու ռազմական ագրեսիայով, պատերազմական հանցագործություններով Արցախի ժողովրդին դուրս մղել հազարամյակների իր

հայրենի տարածքներից ու դրանից հետո էլ փորձում է այնտեղ վերացնել հայկականության դարավոր և անհերքելի փաստերը:

Մերոդարանության տեսակետից կարևոր է նաև առանձնացնել այն գործոնները, որոնց հիման վրա պետք է կատարվի համեմատական վերլուծությունը: Դրանք 10-ն են և բնորոշում են գործընթացները՝ ինդրի հիմնական բաղադրիչների տեսակետից:

Արևմտյան Սահարայի հակամարտությունը

Արևմտյան Սահարայի հակամարտությունը սկիզբ է առել 1975 թվականին, երբ Իսպանիան, Մարոկկոն և Մավրիտանիան ստորագրեցին Մադրիդյան եռակողմ համաձայնագիրը, որի համաձայն Իսպանիան Արևմտյան Սահարայի տարածքի հյուսիսային հատվածի՝ ամբողջ տարածքի երկու երրորդի կառավարումը վերապահեց Մարոկկոյին, իսկ տարածքի հարավային հատվածի՝ ամբողջ տարածքի մեկ երրորդի կառավարումը՝ Մավրիտանիային: Հաջորդ տարի Իսպանիան ամբողջությամբ դուրս եկավ Արևմտյան Սահարայից, իսկ Մարոկկոն և Մավրիտանիան փորձեցին վերահսկողություն սահմանել իրենց կառավարմանը հանձնված տարածքներում: Ազգային ազատագրական Պոլիսարիո ճակատը Ալժիրի, Կուբայի և Լիբիայի ռազմական աջակցությամբ պարտիզանական պատերազմ սկսեց Մարոկկոյի և Մավրիտանիայի զինված ուժերի դեմ և, մերժելով կնքված համաձայնագիրը, հռչակեց Սահարայի Արաբական Դեմոկրատական Հանրապետության անկախությունը:¹ Մարոկկոն և Մավրիտանիան չճանաչեցին Սահարայի Արաբական Դեմոկրատական Հանրապետության օրինականությունը, անգամ չցանկացան բանակցություններ վարել վերջինիս հետ:

¹ **Geoffrey Jensen**, *War and Insurgency in the Western Sahara* (Carlisle, PA: Strategic Studies Institute and US War College Press, 2013) p. 16 <https://press.armywarcollege.edu/monographs/526/> (accessed January 5, 2014)

Պատերազմական գործողությունների արդյունքում 1975-1976 թվականներին Արևմտյան Սահարայի 383.000 բնակչության² շուրջ 50 տոկոսը տեղահանվեց իր բնակավայրերից: 26.000 էթնիկ սահարա-ցիներ³ բնակություն հաստատեցին Մավրիտանիայում, իսկ ըստ Ալժիրի կառավարության հաշվարկների՝ մոտ 165.000⁴ փախստականներ հաստատվեցին Ալժիրի փախստականների ճամբարներում և Թինդուֆ նահանգում: Ըստ ՄԱԿ փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարի՝ 2007 թվականին Արևմտյան Սահարայի փախստականների թիվը մոտ 155.000 էր⁵: Փախստականների հարցի լուծման համար ՄԱԿ-ն առաջարկում էր երեք տարբերակ՝ կամավոր հայրենադարձություն, տեղական ինտեգրում և երրորդ կողմի երկրում վերաբնակեցում, որոնք նպատակ ունեին վերացնել փախստականի կարգավիճակի օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը և թույլ տալ փախստականներին ձեռք բերել պետության ամբողջական պաշտպանություն:⁶ Սակայն և՛ Փախստականների կարգավիճակի վերաբերյալ 1951 թվականի կոնվենցիան,⁷ և՛ 1969 թվականի Աֆրիկյան հռչակագիրը

² "Western Sahara (Report on Human Rights Practices). USSD 2007. Retrieved 2017-06-25. <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2007/102555.htm>

³ UNHCR Global Report 2009 - Mauritania <https://www.unhcr.org/media/unhcr-global-report-2009-mauritania>; Refugees, United Nations High Commissioner for. Refworld - U.S. Committee for Refugees World Refugee Survey 2004 - Mauritania

<https://www.refworld.org/reference/annualreport/uscir/2004/en/28391>

⁴ UNHCR Algeria Fact Sheet (August 2010) 01.08.2010

<https://web.archive.org/web/20110111014240/http://www.unhcr.org/4c9085bf9.html>; **Eric Goldstein; Bill Van Esveld, eds.** (2008). Human Rights in Western Sahara and in the Tindouf Refugee Camps. Human Rights Watch, 19 December 2008 <https://www.hrw.org/report/2008/12/19/human-rights-western-sahara-and-tindouf-refugee-camps>

⁵ Western Sahara (Report on Human Rights Practices) USSD, 2007 <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2007/102555.htm>

⁶ UNHCR, Informe: Tendencias globales, Oficina del Alto Comisionado de las Naciones Unidas para los Refugiado, 2012a, p. 12

⁷The Convention Relating to the Status of Refugees, <https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees>

արձանագրում են, որ կամավոր հայրենադարձությունը պահանջում է փախուստի սկզբնական պատճառների վերացում, այսինքն՝ հարկա-դիր տեղահանման պատճառ դարձած հակամարտության լուծում:⁸ Մինչդեռ Արևմտյան Սահարայում փախուստի պատճառները չվերացան և հազարավոր բռնի տեղահանվածներ դեռևս շարունակում են ապրել փախստականների ճամբարներում:⁹

Պոլիսարիոյի և Մավրիտանիայի եռամյա կատաղի զինված բախումների հետևանքով վերջինս, կորցնելով հսկայական ռեսուրսներ, որոշեց հրաժարվել Արևմտյան Սահարայի հարավային մասի նկատմամբ իր հավակնությունից և 1979 թվականի օգոստոսի 5-ին խաղաղության պայմանագիր կնքեց Պոլիսարիոյի ճակատի հետ՝ համաձայնելով վերջ տալ Արևմտյան Սահարայի նկատմամբ իր բոլոր տարածքային հավակնություններին, իսկ 1984 թվականին պաշտոնապես ճանաչեց Սահարայի Արաբական Դեմոկրատական Հանրապետությունը: Դրանից հետո Մարոկկոն 1979 թվականի սեպտեմբերին գրավեց այն՝ խախտելով 1976 թվականի ապրիլին համաձայնեցված տարածքային բաշխման համաձայնությունը, իսկ Պոլիսարիոյի ճակատը Ալժիրի, Լիբիայի, Կուբայի և Հյուսիսային Կորեայի ռազմական աջակցությամբ սկսեց դիմադրել Մարոկկոյի զինված ուժերին: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան 1979 թվականի նոյեմբերի 21-ին ընդունեց «Արևմտյան Սահարայի հարցը» վերտառությամբ 34/37 բանաձևը,¹⁰ որով հաստատվում էր Արևմտյան Սահարայի

⁸ UNHCR, Informe: La situación de los refugiados en el mundo. En busca de la solidaridad, Oficina del Alto Comisionado de las Naciones Unidas para los Refugiados, 2012

⁹ Why Are Sahrawi Refugees Denied the Right of Return? *Morocco world news*, July 02, 2018 <https://www.morocoworldnews.com/2018/07/249830/western-sahara-sahrawi-refugees-return-morocco>; Western Sahara's stranded refugees consider renewal of Morocco conflict // *The Guardian*, 6 Jan 2015 <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/06/morocco-western-sahara-referendum-delay>

¹⁰ United Nations General Assembly Resolution A/RES/34/37, Question of Western Sahara, 21 November 1979

ժողովրդի ինքնորոշման և անկախության անօտարելի իրավունքը՝ համաձայն ՄԱԿ և Աֆրիկյան միասնության կազմակերպության կանոնադրությունների, ավստսանք էր հայտնվում Մարոկկոյի կողմից Արևմտյան Սահարայի շարունակական օկուպացիայի և դրա հետևանքով ստեղծված իրավիճակի սրման համար և կոչ արվում Մարոկկոյին «միանալ խաղաղ գործընթացին՝ դադարեցնելով Արևմտյան Սահարայի տարածքի օկուպացիան»: Ավելի ուշ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան կրկին խստորեն դատապարտեց «Մավրիտանիայի կողմից տարհանված տարածքի Մարոկկոյի ռազմական օկուպացիան»:¹¹

1981 թվականին Մարոկկոն 2700 կիլոմետրանոց պաշտպանական արգելապատնեշ կառուցելու միջոցով Պոլիսարիոյի նկատմամբ ձեռք բերեց ռազմական գերակայություն և մինչև 1991 թվականը գրավեց վիճելի տարածքի մոտ 80 տոկոսը: Պոլիսարիոն և Ալժիրը, հասկանալով, որ իրադարձություններն այդպես զարգանալու դեպքում պատերազմի էլքը Մարոկկոյի օգտին կվճռվի, իրենց ջանքերը մեծամասամբ կենտրոնացրեցին դիվանագիտական ճակատում՝ Սահարայի Արաբական Դեմոկրատական Հանրապետության ճանաչման և միջազգային հանրության ավելի մեծ ճնշման հասնելու համար: Արդյունքում, մինչև 1982 թվականին ավելի քան հիսուն երկիր ճանաչեց Սահարայի Արաբական Դեմոկրատական Հանրապետությունը,¹²

https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/A_RES_34_37.pdf

¹¹ United Nations General Assembly Resolution A/RES/35/19, Question of Western Sahara, 11 November 1980

https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_35_19.pdf

¹² **Pazzanita Anthony**, Morocco versus Polisario: a Political Interpretation // *The Journal of Modern African Studies*, 32, no. 2 (1994), <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=2512728>

իսկ 1984 թվականին այն պաշտոնապես ճանաչեց նաև Աֆրիկյան միասնության կազմակերպությունը:¹³

ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1985 թվականի դեկտեմբերի 2-ի 40/50 բանաձևով¹⁴ ամրագրված հակամարտության կարգավորման միջնորդական ջանքերը կյանքի կոչվեցին 1986 թվականին և ենթադրում էին կողմերի միջև անուղղակի բանակցություններ: Մարոկկոն կտրականապես մերժեց դրանք, սակայն 1988 թվականի օգոստոսի 30-ին ՄԱԿ գլխավոր քարտուղարին հաջողվեց հասնել հակամարտողների կողմից խաղաղության պլանի՝ սկզբունքորեն ընդունմանը, ինչը կարող էր հանգեցնել Արևմտյան Սահարայում ինքնորոշման հանրաքվե անցկացնելուն: Գործադրված ջանքերն, այնուամենայնիվ, հետագա ընթացք չունեցան, քանի որ Մարոկկոն մշտապես խուսափում էր մասնակցությունից և Արևմտյան Սահարայի ուժերը 1989 թվականի հոկտեմբերին զինված բախումներ սկսեցին Մարոկկոյի հետ:¹⁵

ՄԱԿ գլխավոր քարտուղար Պերես դե Կուելարը 1990 թվականին Մարոկկոյի և Պոլիսարիոյի հակամարտության կարգավորման համար խաղաղության ծրագիր ներկայացրեց ՄԱԿ Անվտանգության խորհրդին: Այն կողմերին կոչ էր անում նվազեցնել իրենց ռազմական ներկայությունը Արևմտյան Սահարայում և հանրաքվեի միջոցով սահարացիներին հնարավորություն տալ ընտրություն կատարել՝ Մարոկկոյի հետ ինտեգրվելու կամ լիարժեք անկախություն ունենալու միջև: 1991 թվականի սեպտեմբերի 6-ին ռազմական պայքարն ավարտվեց Մարոկկոյի և Պոլիսարիոյի միջև հրադադարի և խաղաղության համաձայնագրի կնքմամբ, իսկ հրադադարի հաջորդ օրը

¹³ **Rockower Paul**, Possibilities of Peace in The Western Sahara (Independent Study Project, School for International Training, Rabat, Morocco, 2002) p. 17 <http://mysite.verizon.net/SJRockower/PSR/Sahara2009.pdf>

¹⁴ United Nations General Assembly Resolution A/RES/40/50, Question of Western Sahara, 2 December 1985 <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1985/44.pdf>

¹⁵ **Boukhari Ahmed**, The international dimension of the conflict over the Western Sahara and its repercussions for a Moroccan alternative, Mediterranean & Arab World – WP N° 16/2004 (Trans. Spanish), 5/4/2004, p. 1-17, <https://media.realinstitutoelcano.org/wp-content/uploads/2021/11/016-2004-wp.pdf>

կազմակերպվեց ՄԱԿ-ի առաքելությունը Արևմտյան Սահարայում (MINURSO)՝ նրան վերապահելով հրադադարի վերահսկման, հանրա-քվեի կազմակերպման և ընտրողների նույնականացման գործընթացի իրականացման իրավագործություններ: ՄԱԿ-ի առաքելությունը մինչև 1998 թվականը ճամբարներում ճանաչեց 42.378 ընտրելու տարիքի չափահասների՝ հաշվարկելով միայն նրանց, ովքեր դիմել էին առաքելության գրանցման գրասենյակներին և հետագայում կարողացան ապացուցել իրենց ծագումը Արևմտյան Սահարայից:

Անարդյունավետ «խաղաղ» գործընթացը, քվեարկելու իրավունքի և ընտրացուցակների մշակմանն ուղղված աշխատանքներում անհամաձայնություններն այնքան ձգձգեցին հանրաքվեի անցկացումը, որ այն այդպես էլ չանցկացվեց: ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը, փորձելով հասնել այս հակամարտության վերջնական կարգավորմանը, կողմերին և տարածաշրջանի պետություններին պարբերաբար կոչ էր անում շարունակել ՄԱԿ-ի հետ համագործակցությունը՝ ներկա փակուղուն վերջ դնելու և քաղաքական լուծման ուղղությամբ առաջընթացի հասնելու նպատակով:¹⁶ Ավելին, տասնամյակների ընթացքում օկուպացված տարածքներում իրավիճակը չափազանց բարդացել էր՝ Մարոկկոյի իրավասության տակ գտնվող տարածքի և բնակչության կազմի խորը վերափոխման պատճառով: Վերջինս սահարացիներին վերածել էր փոքրամասնության իրենց սեփական երկրում (Արևմտյան Սահարայում ապրող բնակչության 20 տոկոսը) և մեծապես խոչընդոտում էր փախստականների ճամբարներից նրանց հայրենադարձության գործընթացին:¹⁷

2007 թվականի ապրիլի 10-ին Պոլիսարիոն ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Պան Գի Մունին ներկայացրեց նախագիծ, որը կոչվում

¹⁶ The Moroccan Initiative in the Western Sahara, Moroccan-American Center for Policy,

<http://moroccanamericanpolicy.com/MoroccanCompromiseSolution041107.pdf>

(accessed February 9, 2013)

¹⁷ **Sobero Yolanda**, Sahara: Memoria y Olvido (Barcelona: Ediciones Planeta, 2010)

էր «Ֆրենստե Պոլիսարիոյի առաջարկը փոխընդունելի քաղաքական լուծման համար, որը երաշխավորում է Արևմտյան Սահարայի ժողովրդի ինքնորոշումը»:¹⁸ Մեկ օր անց Մարոկկոն ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին ներկայացրեց իր առաջարկը, որը կոչվում էր «Մարոկկոյի ինքնիշխանության շրջանակներում Սահարայի ինքնավարության կարգավիճակի շուրջ բանակցություններ վարելու համար Մարոկկոյի նախաձեռնություն»:¹⁹ Արդյունքում, 2007 թվականի ապրիլի 30-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց S/RES/1754(2007) բանաձևը, որը երկու կողմերին կոչ էր անում սկսել ուղիղ բանակցություններ՝ «բարեխղճորեն և առանց նախապայմանների»:²⁰ Արձագանքելով ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի կոչին՝ Մարոկկոն և Պոլիսարիոն Միավորված ազգերի կազմակերպության հովանու ներքո 2007-2008 թվականներին Նյու Յորքում սկսեցին ուղիղ բանակցություններ, սակայն այս հանդիպում-ները միայն հաստատեցին Պոլիսարիոյի ճակատի և Մարոկկոյի կառավարության միջև հաշտեցման ակնհայտ անհնարիությունը, քանի որ Մարոկկոն պնդում էր, որ քննարկվի միայն Մարոկկոյի ինքնիշխանության շրջանակներում Սահարայի ինքնավարության իր առաջարկը, մինչդեռ Պոլիսարիոն պնդում էր Արևմտյան Սահարայի ինքնորոշման իրավունքը՝ որպես հակամարտության միակ լուծում: Ավելին, կողմերը տարաձայնություններ ունեին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի

¹⁸ UN Security Council, S/2007/210, Proposal of the Frente Polisario for a mutually acceptable political solution that provides for the self-determination of the people of Western Sahara, April 16, 2007, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-F6E4FF96FF9%7D/MINURSO%20S2007%20210.pdf>

¹⁹ Royal Consultative Council for Saharan Affairs (CORCAS), Moroccan Initiative for Negotiating an Autonomy Statute for The Sahara, www.corcas.com/eng/Home/tabid/486/ctl/Details/mid/1636/ItemID/1210/Default.aspx (accessed December 15, 2013)

²⁰ United Nations Security Council Resolution S/RES/1754(2007), Adopted by the Security Council at its 5669th meeting, on 30 April 2007 <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/MINURSO%20S%20RES%201754.pdf>
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/325/21/PDF/N0732521.pdf?OpenElement>

S/RES/1754(2007) բանաձևում նախատեսված ինքնորոշման հասկացության մեկնաբանման հարցում:

2017 թվականի հունվարին ՄԱԿ-ի ղեկավար Անտոնիո Գուտերեշի նոր նշանակումով փորձ արվեց կյանքի կոչել այս հակամարտության կարգավորման տեսլականը և 2018 թվականի սեպտեմբերին Արևմտյան Սահարայում ՄԱԿ-ի նոր բանագնաց Հորսթ Քոլերը հրավիրեց Մարոկկոյին, Ալժիրին, Մավրիտանիային և Պոլիսարիոյի ճակատին 2018 թվականի դեկտեմբերի 4-ին և 5-ին վերսկսելու բանակցությունները ժնևում,²¹ կրկին առանց էական արդյունքների:

2020 թվականի հոկտեմբերի կեսերին Մարոկկոյի և Պոլիսարիոյի ճակատի միջև լարվածությունը կրկին խորացավ, երբ Թինդուֆում բնակվող 100.000 սահարացի փախստականներ, անցնելով Սահարայի Արաբական Դեմոկրատական Հանրապետության վերահսկվող տարածքներով, փակեցին ճանապարհը՝ արգելափակելով երթևեկությունը և ստեղծելով տրանսպորտային միջոցների մեծ քարավան:²² Մարոկկոն, մեղադրեց Պոլիսարիոյի ճակատին ապառազականացված գոտի ներթափանցելու և ավազակային գործողություններ իրականացնելու մեջ:²³ Արդյունքում, 2020 թվականի նոյեմբերի 13-ին Մարոկկոյի և Պոլիսարիոյի ճակատի միջև վերսկսվեցին բախումները և տարածվեցին Մարոկկոյի Արևմտյան Սահարայի պատի երկայնքով: Մարոկկոն պնդում էր, որ տեղի ունեցածը ինքնապաշտպանության նպատակ

²¹ **Yasmine Hasnaoui**, The United Nations leadership role in solving the Western Sahara conflict: progress or delays for peace? *Journal of Liberty and International Affairs*, 2018, 4(3), 106-121. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-61753-3>

²² Activistas saharauis bloquean el paso del Guerguerat, principal carretera de conexión con Mauritania. *Público* (in Spanish). 25 October 2020. Retrieved 14 November 2020.

²³ Rabat deploys army in WSahara border zone after Polisario warnings. *Radio France Internationale*, 13 November 2020 <https://www.rfi.fr/en/wires/20201113-rabat-deploys-army-wsahara-border-zone-after-polisario-warnings>

էր հետապնդում,²⁴ մինչդեռ Պոլիսարիոյի ճակատը մեղադրեց Մարոկկոյին՝ հրադադարը խախտելու և ապառազմականացված զոտի մտնելու մեջ²⁵, ինդրեց, որ Արևմտյան Սահարայում կազմակերպվի ինքնավարության կարգավիճակի որոշման թափանցիկ հանրաքվե՝ ՄԱԿ-ի հսկողության ներքո և կոչ արեց ՄԱԿ-ին միջամտել ստեղծված իրավիճակին՝ վերջ դնելով անգործությանը²⁶, ինչի պայմաններում Մարոկկոյի նկրտումներն ու ոտնձգությունները Արևմտյան Սահարայի տարածքի նկատմամբ «օրինականացվում» էին:

Մինչ այժմ MINURSO-ի մանդատն արդեն 50 անգամ երկարացվել է²⁷, սակայն այն դեռևս չի կատարել հանրաքվե կազմակերպելու առաքելությունը Արևմտյան Սահարայում: Որոշ պետություններ սատարում են Արևմտյան Սահարայի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը²⁸, որոշ երկրներ ճանաչել են Սահարայի Արաբական Դեմոկրատական Հանրապետությունը, որոշ երկրներ փոխել են իրենց դիրքորոշումը²⁹ հակամարտության վերաբերյալ,

²⁴ **Souhail Karam**, Military Clashes Erupt in Western Sahara After 30-Year Truce. *Bloomberg* 13 November 2020 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-11-13/morocco-moves-army-to-end-western-sahara-blockade-le360-reports>

²⁵ Morocco PM says Western Sahara wall at centre of dispute completed. *Reuters* 2020-11-18 <https://www.reuters.com/article/uk-morocco-westernsahara-idUKKBN27X2LR/>

²⁶ General Assembly Fourth Committee “Decades-long Dispute over Western Sahara Draws Appeals from Petitioners in Fourth Committee, with Some Saying Impasse No Excuse for Inaction”, Meetings Coverage, SIXTY-NINTH SESSION, 4TH MEETING (PM), GA/SPD/556, 9 October 2014 <https://press.un.org/en/2014/gaspd556.doc.htm>

²⁷ UN Documents for Western Sahara: Security Council Resolutions, https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Western%20Sahara&cbtype=western-sahara

²⁸ "Western Sahara 'Last Decolonization Process in Africa', Fourth Committee Told, As Unresolved Territorial Disputes, Including Gibraltar, Dominate Agenda. UN. <https://press.un.org/en/2010/gaspd452.doc.htm>

²⁹ **Anna Khakee**, The Western Saharan autonomy proposal and political reform in Morocco. *Cite journal requires* <https://www.academia.edu/772805>; Egypt denies plans to join states opening Western Sahara consulates. *Al-Monitor*. 29 December 2020 <https://www.al-monitor.com/originals/2020/12/egypt-open-consulate-western-sahara-morocco-polisario.html>; Italy Welcomes Morocco's Serious, Credible Efforts On Moroccan Sahara. *The News Agency* (TNA).

սակայն երկրների ճնշող մեծամասնությունը դեռևս դիքորոշում չի հայտնել:

Կոսովոյի հակամարտությունը

Որպես հակամարտության լուծման վերջնափուլում գտնվող օրինակ՝ հողվածում քննարկվում է Կոսովոյի հակամարտությունը, որի ընթացքում պարբերական զինված բախումներն ու պատերազմական գործողությունները դադարեցվել են միջազգային խաղաղարար առաքելության միջամտության արդյունքում: Հարավսլավիայի փլուզումը հանգեցրեց վեց հանրապետությունների՝ անկախության ձեռքբերման իրավունքի իրացմանը, իսկ սահմանադրությամբ Սերբիայի կազմում որպես ինքնավար մարզ ընդգրկված Կոսովոյի կարգավիճակի հարցը մնաց չլուծված: 1991 թվականի սեպտեմբերի 22-ին հռչակվեց Կոսովոյի անկախ Հանրապետության ստեղծումը, այնուհետև անցկացվեց անկախության չարտոնված հանրաքվե, որին մասնակցեց բնակչության 87 տոկոսը՝ 99 տոկոսով քվեարկելով անկախության օգտին: Սկսվեց զինված կազմավորումների ձևավորումը, որոնք միավորվեցին Կոսոցոյի ազատագրական բանակի կազմում՝ որպես կանոնավոր բանակ:

1998 թվականի սկզբին սկսվեցին բռնություններն և անհնազանդությունները, ինչն աստիճանաբար վերածվեց պատերազմի: Այն ուղեկցվեց զանգվածային բռնաճնշումներով, խաղաղ բնակչության սպանություններով և էթնիկ զտումներով: Բռնությունների և բախումների հետևանքով 1998 թվականի գարնանից

<https://www.thenewsagency.in/world/italy-welcomes-moroccos-serious-credible-efforts-on-moroccan-sahara>; Russia condemns US recognition of Morocco's claim to Western Sahara. *AL ARABIYA*. 11 December 2020. <https://english.alarabiya.net/News/north-africa/2020/12/11/Russia-condemns-US-recognition-of-Morocco-s-claim-to-Western-Sahara>; Rwanda, Morocco Agree to Expedite Bilateral Agreements. *AllAfrica*. Retrieved 15 January 2020. <https://allafrica.com/stories/202001160118.html>

Կոսովոյի 2,1 միլիոն բնակչությունից³⁰ փախստականների և տեղահանվածների թիվը հասավ 290.000-600.000 մարդ:³¹ Ստեղծված իրավիճակում, Կոսովոյի հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ ՄԱԿ Անվտանգության խորհրդի 1998 թվականի մարտի 31-ի S/RES/1160(1998) բանաձևով³² արձանագրվում էր, որ Կոսովոյում իրականացվող բռնություններն ու սահբեկչությունը հաղթահարելու համար անհրաժեշտ է Բելգրադի իշխանություններն ու Կոսովոյի ալբանական համայնքի ղեկավարությունը Կոսովոյի քաղաքական կարգավիճակի հարցերի շուրջ անհապաղ, առանց նախապայմանների երկխոսություն սկսեն, որը կներառի ինքնավարության և իրական ինքնակառավարման զգալիորեն ավելի բարձր աստիճան: Կոսովոյի հակամարտության լուծման վերաբերյալ ՄԱԿ Անվտանգության խորհրդի մեկ այլ՝ S/RES/1199(1998) բանաձևով³³ ընդգծվում էր ինտենսիվ մարտերի հետևանքով Հարավսլավիայի բանակի կողմից չափից դուրս և անխտիր ուժի կիրառումը, որը հանգեցրել է բազմաթիվ զոհերի քաղաքացիական անձանց շրջանում և ավելի քան 230 հազար մարդկանց տեղահանման: Այդ բանաձևով, ընդգծելով Կոսովոյի բնակիչների իրավունքների հարգումն ապահովելու անհրաժեշտությունը, Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետության իշխանություններին կոչ էր արվում անհապաղ քայլեր ձեռնարկել իրավիճակը բարելավելու և մոտալուս հումանիտար աղետը կանխելու համար:

³⁰ **Brunborg Helge**, Report on the size and ethnic composition of the population of Kosovo, 14 August, 2002 https://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/milosevic_kosovo_020814.pdf

³¹ Committee on Migration, Refugees and Demography, Report, 22 September 1998, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=8642&lang=EN>

³² United Nations Security Council Resolution S/RES/1160 (1998) (31 March 1998), <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1160>

³³ United Nations Security Council Resolution S/RES/1199 (1998) (23 September 1998), <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1199>

1999 թվականին Կոսովոյի հակամարտությունը կտրուկ սրվեց, ինչի արդյունքում «Խաղաղության կոնֆերանս» գումարվեց Ֆրանսիայի Ռամբույե քաղաքում, որտեղ կողմերը պետք է բանակցեին Կոսովոյում մարտերը դադարեցնելու ծրագրի շուրջ, ինչն էական արդյունավետություն չունեցավ, քանի որ Հարավսլավիայի կառավարությունն անընդունելի համարեց համաձայնագրի կից արձանագրությունը, որը թույլ էր տալիս ՆԱՏՕ-ի ուժերին ազատ մուտք գործել տարածաշրջան:³⁴

Սերբական ուժերի և Կոսովոյի ազատագրական բանակի միջև աճող արյունալի հակամարտությանը վերջ դնելու նպատակով ՆԱՏՕ-ն, հանուն «մարդասիրական պատերազմի»³⁵, 1999 թվականի մարտի 23-ից, 78 օր շարունակ ուժակոծեց Սերբիան՝ կապիտուլյացիայի ենթարկելով վերջինիս: Արդյունքում, Սլոբոդան Միլոշևիչը սերբական ուժերը դուրս բերեց Կոսովոյից, որն անցավ ՄԱԿ-ի անժամկետ կառավարման ներքո: Կոսովոյում 1999 թվականի մարտին ստեղծված իրավիճակը հանգեցրեց նրան, որ 1999 թվականի մարտից հունիս ընկած ժամանակահատվածում 435.000 ալբանացիներ³⁶ ստիպված եղան լքել Կոսովոն և հաստատվել հարևան երկրներում³⁷՝ հիմնականում Ալբանիայում: Միավորված ազգերի կազմակերպության փախստականների հարցերով զերագույն հանձնակատարը հայտարարեց, որ Կոսովոյի բնակչության մոտ 25 տոկոսը տեղահանվել է իր բնակության վայրից:³⁸

³⁴ **Judah Tim**, Kosovo: War and Revenge, New Haven: Yale University Press, 2002, p. 220

³⁵ **Adam Roberts**, NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo. *Survival*, 1999, **41** (3): 102–123 doi:10.1080/00396339912331342943

³⁶ UNHCR (1999), Global Report, p.321, <http://www.unhcr.org/3e2d4d50d.html>

³⁷ UNHCR, Evaluation and Policy Analysis Unit (2000), The Kosovo refugee crisis, An Independent evaluation of UNHCR's emergency preparedness and response retrieved 3. March 2018

³⁸ Refugees flee Kosovo horror. *BBC News*. March 30, 1999.

1999 թվականի հունիսի 10-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց S/RES/1244(1999) բանաձևը³⁹, որով Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետությանը կոչ էր արվում անհապաղ վերջ դնել Կոսովոյում իրականացվող բռնություններին և Կոսովոյից ամբողջությամբ դուրս բերել բոլոր ռազմական, ռստիկա-նական ուժերն ու ռազմականացված մամինները: Բացի այդ, Կոսովոյում հաստատվում էր ռազմական և քաղաքացիական միջազգային ներկայություն, իսկ տարածքի կառավարման պատասխանատու հանդիսացող ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարին Կոսովոյում ժամանակավոր կառավարում հաստատելու լիազորություն էր վերապահվում, ինչը պետք է նպաստեր Կոսովոյի ժողովրդի՝ Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետության կազմում էական ինքնավարություն ունենալուն և անցումային կառավարում իրականացնելուն՝ միաժամանակ ձևավորելով ու վերահսկելով ինքնակառավարման նախնական ժողովրդավարական ինստիտուտների զարգացումը՝ Կոսովոյի ամբողջ բնակչության խաղաղ և բնականոն կյանքն ապահովելու համար: Բանաձևով նախատեսվում էր նաև նպաստել Կոսովոյի էական ինքնավարությանն ու ինքնակառավարմանը, իրականացնել հիմնական քաղաքացիական, վարչական գործառույթներ այնքան ժամանակ, որքան կպահանջվեր, աջակցել ժողովրդավարական և ինքնավար ինքնակառավարման ժամանակավոր ինստիտուտների զարգացմանը և վերահսկել դրանց գործունեությունը, խթանել Կոսովոյի ապագա կարգավիճակը որոշելու համար նախատեսված քաղաքական գործընթացը, վերահսկողություն իրականացնել Կոսովոյի ժամանակավոր հաստատություններից քաղաքական կարգավորման ներքո ստեղծված հաստատություններին լիազորությունների փոխանցման նկատմամբ և այլն, որոնք իրականացնելիս պետք է հարգվեին Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետության և տարածաշրջանի մյուս պետությունների ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը՝ Կոսովոյի ինքնավարության

³⁹ United Nations Security Council Resolution S/RES/1244 (1999) (10 June 1999) <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1244>

ավելի բարձր մակարդակի և իրական ինքնակառավարման ապահովմամբ:⁴⁰

ՄԱԿ ԱԽ 1244 բանաձևի հիման վրա Կոսովոյում հաստատվեց ՄԱԿ-ի ժամանակավոր առաքելություն (UNMIK), ինչը շրջադարձային նշանակություն ունեցավ հակամարտության կարգավորման գործընթացում: 2003թ.ՄԱԿ Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց «Նախ ստանդարտներ, ապա կարգավիճակ» փաստաթուղթը, որը նախատեսում էր կարգավիճակի հարցին անդրադառնալ միայն Կոսովոյում ժողովրդավարական ստանդարտներ ներդնելուց հետո: Սակայն Կոսովոյի ալբանացիները անհնազանդության ակցիաներով անհամաձայնություն արտահայտեցին այդ մոտեցման դեմ: 2004 թվականի մարտին Կոսովոյում անհնազանդության և անկարգությունների արդյունքում Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը (ԵԽՄԿ) 2004 թվականի ապրիլի 29-ին ընդունեց 1375(2004) բանաձևը⁴¹, որով դատապարտում էր բազմաթիվ մարդկանց մահվան, գույքի, կարևոր մշակութային հուշարձանների վնասվման հանգեցրած իրադարձությունները: Բանաձևը, արձանագրելով, որ տեղի է ունեցել ալբանական բնակչության էթնիկ զտում, որպես Կոսովոյի հակամարտության լուծման միակ իրավական հիմք էր նախատեսում ՄԱԿ Անվտանգության խորհրդի S/RES/1244(1999) բանաձևը, որի առանցքային հարցերից մեկը ինքնակառավարմանն անցում կատարելն էր:

Կոսովոյի իրավիճակի վերաբերյալ համապարփակ զեկույց պատրաստելու համար նշանակված Կայ Էյդեն 2005 թվականին զեկույցեց, որ Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ազդեցությունը նվազում է՝ առաջարկելով ԵՄ-ին մեծացնել իր ազդեցությունն ու գործունեությունը տարածաշրջանում և սկսել Կոսովոյի կարգա-

⁴⁰ United Nations Security Council Resolution, 1244 (10 June 1999)

https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/990610_SCR1244%281999%29.pdf

⁴¹ Situation in Kosovo. PACE Resolution 1375 (2004) 29 April 2004, <https://pace.coe.int/en/files/17217/html>

վիճակի վերաբերյալ բանակցություններ:⁴² Արդյունքում, 2005 թվականի հոկտեմբերին ՄԱԿ Անվտանգության խորհուրդը հավանություն տվեց վերջնական կարգավիճակի գործընթացի մեկնարկի առաջարկին⁴³ և Մեծ Բրիտանիայի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի ներկայացուցիչներից կազմված Կոնտակտային խումբը, հրապարակեց առաջնորդող սկզբունքների փաթեթ, որով բացառվում էր ցանկացած վերադարձ մինչև 1999 թվականը եղած ստատուս քվոյին, Կոսովոյի բաժանումը կամ Կոսովոյի և որևէ այլ պետության միջև միությունը:⁴⁴ Մարտի Անթիսաարին 2006 թվականի փետրվարին նախաձեռնեց կողմերի միջև ուղիղ բանակցություններ, որի արդյունքները ներկայացվեցին 2007 թվականի մարտին՝ լրացուցիչ զեկույցով: Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան և Միացյալ Նահանգները կողմ էին անկախացմանը, իսկ Ռուսաստանը մերժեց Անթիսաարիի առաջարկները՝ չընդունելով որևէ պարտադրված լուծում, որը ճնշում է գործադրում Բելգրադի և Պրիշտինայի միջև երկխոսության և փոխզիջման գործընթացի վրա:⁴⁵

2007 թվականի օգոստոսի 1-ին ՄԱԿ-ը պաշտոնապես հայտարարեց Միացյալ Նահանգների, Ռուսաստանի Դաշնության և ԵՄ-ի ներկայացուցիչներից կազմված «Եռյակի» ձևավորման մասին,⁴⁶ որը պետք է ուսումնասիրեր Կոսովոյի հակամարտության լուծման համար մի շարք տարբերակներ, սակայն չորս ամիս անց

⁴² United Nations Security Council 'Letter dated 7 October 2005 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council', UN Security Council Document, S/2005/635, 7 October 2005. <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20S2005%20635.pdf>

⁴³ 5289th Meeting of the Security Council, UN Security Council Document, S/PV5289, 24 October 2005. 5290th Meeting of the Security Council, UN Security Council Document, S/PV5290, 24 October 2005

⁴⁴ Guiding principles of the Contact Group for a settlement of the status of Kosovo, 2 November 2005

⁴⁵ Russian foreign minister criticizes U.N. plan for Kosovo // Associated Press, 21 March 2007

⁴⁶ EU considers key role to break Kosovo deadlock, Reuters, 23 July 2007

Եռյակը հայտարարեց, որ չի կարողացել կողմերի միջև համաձայնություն գտնել:

2008 թվականի փետրվարի 17-ին Կոսովոն վերահռչակեց անկախ պետության ստեղծումը: ԵՄ-ն հայտարարություն տարածեց՝ նշելով, որ անդամ երկրները կորոշեն «ազգային պրակտիկայի և միջազգային իրավունքի համաձայն՝ Կոսովոյի հետ իրենց հարաբերությունների վերաբերյալ»:⁴⁷ Բազմաթիվ փախստականներ, որոնց թիվը կազմում էր ավելի քան 900.000 մարդ,⁴⁸ կարողացան վերադառնալ իրենց բնակության վայրերը: Կոսովոյի անկախությունը Սերբիան հայտարարեց անօրինական, իսկ նախագահը պնդեց, որ Բելգրադը երբեք չի ճանաչի անջատումը, մինչդեռ Եվրոպայի խոշոր տերությունները և Միացյալ Նահանգները ճանաչեցին այն:⁴⁹

2008 թվականի դեկտեմբերին Եվրոպական միության առաքելությունը (Eulex) ստանձնեց ոստիկանության, արդարադատության և մաքսային ծառայությունների կառավարումը, ինչը մինչ այդ իրականացնում էին ՄԱԿ-ի ներկայացուցիչները: 2011 թվականի փետրվարին Կոսովոյում ընտրվեց նախագահ և նշանակվեց վարչապետ, ինչից հետո, 2012 թվականի սեպտեմբերին Եվրոպական միության 23 երկրների, Միացյալ Նահանգների և Թուրքիայի պատվիրակներից բաղկացած խումբը պետք է դադարեցներ 2008 թվականից իրականացվող վերահսկողությունը Կոսովոյի կառավարության վրա, թեև ՆԱՏՕ-ի 4500 խաղաղա-

⁴⁷ Council of the European Union, ‘Council conclusions on Kosovo’, EU News, 30/2008, 18 February 2008

⁴⁸ Committee on Migration, Refugees and Demography, Humanitarian situation of returnees to Kosovo, 23 April 2001 <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=9230&lang=EN#:~:text=Enormous%20progress%20has%20been%20achieved%20in%20assisting%20hundreds%20of%20thousands,in%20the%20year%202000%20alone.>

⁴⁹ Kosovo independence move not illegal, says UN court // *BBC News*, 22 July 2010 <https://www.bbc.com/news/world-europe-10730573>; U.S., European powers recognize Kosovo // *NBC NEWS*, Feb. 18, 2008 <https://www.nbcnews.com/id/wbna23219277>

պահներ դեռևս շարունակում են իրենց առաքելությունը Կոսովոյում:⁵⁰

2013 թվականի ապրիլին Կոսովոն և Սերբիան համաձայնության եկան հարաբերությունների կարգավորման վերաբերյալ, ինչի արդյունքում բարձր աստիճանի ինքնավարություն էր շնորհվում հյուսիսում գտնվող սերբական մեծամասնություն ունեցող շրջաններին, իսկ երկու կողմերը չէին խոչընդոտելու միմյանց՝ ԵՄ-ին անդամակցելուն ուղղված ջանքերին:⁵¹

ՄԱԿ անդամ 193 երկրներից 99-ն ճանաչել են Կոսովոյի անկախությունը երկկողմ հարաբերությունների մակարդակով: Սակայն անվտանգության խորհրդի մշտական անդամներ Ռուսաստանի Դաշնությունն ու Չինաստանը դեռևս չեն ճանաչել Կոսովոյի անկախությունը՝ արգելք հանդիսանալով ՄԱԿ-ին Կոսովոյի անդամակցության համար: Մյուս կողմից ո՛չ Կոսովոն, ո՛չ Սերբիան չեն անդամակել Եվրամիությանը, թեև համարվում էր, որ այդ անդամակցությունը կարող է դառնալ առանցքային գաղափար հակամարտության կարգավորման համար: Սերբիան դեռևս 2012 թվականից ԵՄ-ի թեկնածու երկիր է, իսկ Կոսովոն պաշտոնապես ԵՄ-ին անդամակցելու վերաբերյալ հայտ է ներկայացրել 2022 թվականի դեկտեմբերին:

Ինդոնեզիան ընդդեմ Արևմտյան Պապուայի և Արևելյան Թիմորի

Այս խորագրի ներքո դիտարկվում են ինքնորոշման հակամարտությունների կարգավորման երկու գործընթացներ, որոնց դեպքում մետրոպոլիսն նույնն է՝ Ինդոնեզիան: Քանի որ այդ հակամարտությունների կարգավորման գործընթացները սկզբունքորեն տարբեր էլքեր են ունեցել, հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ արդյունքներն առաջին հերթին կախված են ոչ թե

⁵⁰ **Tamara Kovacevic** Kosovo: Why is violence flaring between ethnic Serbs and Albanians? // *BBC News*, 2 October 2023 <https://www.bbc.com/news/62382069>

⁵¹ Belgrade-Pristina Dialogue: Agreement on the path to normalisation between Kosovo and Serbia, 27.02.2023, Brussels https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-agreement-path-normalisation-between-kosovo-and-serbia_en

մետրոպոլիայի, այլ ինքնորոշվող կողմի գործողություններից: Այդ հակամարտությունները հետևանք եղան ապագադուրացման գործընթացի, երբ եվրոպական երկրները հեռանում էին իրենց գաղութներից, իսկ դրանց հարևան պետությունների զինված ուժերը ներխուժում էին այդտեղ ու փորձում էին այդ տարածքները միացնել իրենց պետություններին: Ասիայում հատկապես աչքի ընկավ Ինդոնեզիան, որը երկու հարևան ապագադուրացված տարածքներ, որտեղ դեռ լիարժեքորեն չէին ձևավորվել պետություններ, ուղղեց զինված ուժեր՝ փորձելով բռնազավթել դրանք: Արևմտյան Պապուայում և Արևելյան Թիմորում սկիզբ առած հակամարտությունները թեև ունեին մի շարք ընդհանուր հատկանիշներ՝ բնույթ, ժամանակահատված, ընդհանուր մետրոպոլիա (վերագաղութացման ձգտող Ինդոնեզիան), սակայն միանգամայն տարբեր եղան դրանց կարգավորման գործընթացների ելքերը:

Արևմտյան Պապուայի հակամարտությունը: ԱՄՆ-ի ազդեցությամբ 1962 թվականի օգոստոսի 15-ին Նյու Յորքում Նիդեռլանդների և Ինդոնեզիայի միջև կնքվեց համաձայնագիր⁵², որով Նիդեռլանդները Արևմտյան Պապուայի⁵³ կառավարումը պետք է փոխանցեր ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի ստեղծած Ժամանակավոր գործադիր մարմնին (UNTEA), իսկ 1963 թվականի մայիսի 1-ից կառավարումն անցնելու էր Ինդոնեզիային: Գլխավոր քարտուղարի ներկայացուցիչը Ջակարտայի հետ նախապատրաստելու էր ազատ ընտրության իրականացումը՝ ըստ նախնական պայմանավորվածությունների: Համաձայնագրի 18-րդ հոդվածի համաձայն՝ Ինդոնեզիան, ՄԱԿ-ի ներկայացուցիչ և նրա աշխատակազմի աջակցությամբ, տարածքի բնակիչներին

⁵² Agreement concerning West New Guinea (West Irian), signed by the Netherlands and Indonesia at the Headquarters of the United Nations, New York, on 15 August 1962

https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ID%20NL_620815_AgreementConcerningWestNewGuinea.pdf

⁵³ **MacLeod Jason.** Merdeka and the Morning Star: Civil Resistance in West Papua. Queensland, Australia: University of Queensland Press, 2015, p. 27

ընտրության ազատության հնարավորությունն ընձեռելու համար պետք է ձեռնարկեր

1. խորհրդակցություններ ներկայացուցչական խորհուրդների հետ՝ պարզելու բնակչության կամքի ազատ արտահայտման ընթացակարգերի և մեթոդների համապատասխանությունը,

2. ազատ ընտրության իրականացման փաստացի ամսաթվի որոշումը,

3. հարցերի ձևակերպումն այնպես, որ դրանք թույլ տան բնակիչներին որոշել՝ ա) արդյոք նրանք ցանկանում են մնալ Ինդոնեզիայում, կամ՝ բ) արդյոք նրանք ցանկանում են խզել իրենց կապերը Ինդոնեզիայի հետ,

4. իրականացվելիք Ինքնորոշման ակտին մասնակցելու բոլոր չափահասների իրավասության ապահովումը՝ միջազգային պրակտիկայի համապատասխան, որոնք ռեզիդենտ էին համաձայնագրի ստորագրման և ինքնորոշման ակտի պահին՝ ներառյալ այն բնակիչները, ովքեր հեռացել էին 1945 թվականից հետո և Նիդեռլանդների վարչակազմի դադարեցումից հետո վերադարձել էին՝ վերաբնակեցվելով տվյալ տարածքում:

Ինքնորոշման ակտով նախատեսված ծրագիրը պետք է ավարտվեր մինչև 1969 թվականը, իսկ ինքնորոշման իրավունքի իրացումից հետո Ինդոնեզիան և ՄԱԿ ներկայացուցիչը պետք է վերջնական զեկույցներ ներկայացնեին Գլխավոր քարտուղարին, որը պետք է Գլխավոր ասամբլեային զեկույցեր Ինքնորոշման ակտի կատարման և դրա արդյունքների մասին: Այնուամենայնիվ, կնքված համաձայնագրով նախատեսված «միջազգային պրակտիկայի համաձայն ինքնորոշում» տեղի չունեցավ, իսկ 1969 թվականին Ինդոնեզիայի կազմակերպած «Ազատ ընտրության ակտը» տապալվեց՝ 700.000 բնակչությունից քվեարկելու իրավունք վերապահելով միայն 1.025 ընտրված պապուացիների, որոնք զենքի սպառնալիքի ներքո քվեարկեցին Ինդոնեզիայի կազմում մնալու օգտին: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան հարցը այդքանով համարեց լուծված և այն հանեց օրակարգից, այնինչ Արևմտյան Պապուան չիրաժարվեց ինքնորոշման համար պայքարից: Արդյունքում,

Ինդոնեզիայի զինված ուժերի ու աշխարհագրայինների կողմից այդ տարածքի բնակչության նկատմամբ թույլ տրվեցին մարդու իրավունքների կոպտագույն խախտումներ, մասնավորապես, 1963 թվականից ի վեր բռնության գոհերի թիվը տատանվում էր 100.000-ից մինչև 300.000-ի շրջանակներում⁵⁴, իսկ ըստ որոշ աղբյուրների՝ գոհերի թիվը հասնում էր 500.000-ի⁵⁵ ԱՄՆ-ի Յեյլի⁵⁶ և Ավստրալիայի Սիդնեյի⁵⁷ համալսարանները Պապուայում իրականացված բռնությունները որակում էին որպես ցեղասպանություն: 1965 թվականից մինչև 1998 թվականը Պապուայի ազատ շարժման զինված պայքարի դադարեցման պատրվակով այնտեղ տեղակայված Ինդոնեզիայի ռազմական ստորաբաժանումների բռնության զոհ դարձան տեղի քաղաքացիական անձինք⁵⁸ 1969 թվականի դրությամբ Արևմտյան Պապուայի բնակչության մոտավորապես 50 տոկոսը դարձավ փախստական⁵⁹

1984 թվականի փետրվարին վերսկսվեցին ռազմական գործո-դությունները և Արևմտյան Պապուայում բռնությունները

⁵⁴ **Croccombe R. G.** *Asia in the Pacific Islands: Replacing the West*. Suva, Fiji: IPS Publications, University of the South Pacific. p. 287. ISBN 9789820203884. Archived from the original on 5 February 2023. Retrieved 11 March 2021 https://books.google.am/books?id=iDg9oAkwsXAC&pg=PA287&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

⁵⁵ **Widjojo Muridan S.**, Non-State Actors and the ‘Cycle’ of Violence in Papua. Unpublished paper presented to the Workshop, *Conflict, Violence and Displacement in Papua*, Refugee Studies Centre (RSC), St Anthony College, Oxford, 26 October 2006

⁵⁶ **Brundige Elizabeth**, Indonesian Human Rights Abuses in West Papua: Application of the Law of Genocide to the History of Indonesian Control. A paper prepared for the Indonesian Human Rights Network by the Allard K. Lowenstein International Human Rights Clinic, Yale Law School, April 2004

⁵⁷ **Wing John and King Peter**, Genocide in West Papua? The Role of the Indonesian state apparatus and a current needs assessment of the Papuan people, the Centre for Peace and Conflict Studies, the University of Sydney and ELSHAM Jayapura, Papua, August 2005

⁵⁸ **Budiardjo Carmel**, *State Terror in Indonesia, Past and Present*. A paper presented at the Centre for the Study of Terrorism and Political Violence, St Andrews University, Scotland, 20 November 2001

⁵⁹ **Celerier, Philippe Pataud**. Autonomy isn't independence; Indonesian democracy stops in Papua. *Le Monde Diplomatique*, 7 December 2011. <https://mondediplo.com/2010/06/14indonesia>

հանգեցրեցին փախստականների նոր ալիքի, ինչի արդյունքում շուրջ 16.500 Արևմտյան Պապուացի փախստականներ հաստատվեցին Պապուա Նոր Գվինեայում:⁶⁰ Մի քանի տասնյակ փախստականների մահից հետո Պապուա Նոր Գվինեայի կառավարությունը ՄԱԿ փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարին ճամբարներ լիարժեք մուտք գործելու հնարավորություն տվեց: 1987 թվականի վերջին ՄԱԿ-ի փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարը հայտնեց, որ միայն 1.500 փախստական է վերադարձել Արևմտյան Պապուա: Սակայն նրանց թույլ չի տրվել վերադառնալ իրենց գյուղերը՝ իշխանությունները տեղափոխել են հատուկ վայրեր, հաճախ ռազմական հսկողության տակ գտնվող տարածքներ՝ շարունակաբար ենթարկելով անվտանգության ստուգումների և ոտնձգությունների:⁶¹

2001 թվականին մշակվեց Պապուա նահանգի «Հատուկ ինքնավարության մասին» 21-րդ օրենքը, որը ներառում էր դրույթներ ինչպես տնտեսական զարգացման, այնպես էլ մարդու իրավունքների պաշտպանության և հարգանքի, հակամարտության լուծման և Արևմտյան Պապուայի անկախության ճանաչման վերաբերյալ, սակայն այդ օրենքն որևէ էական ազդեցություն չունեցավ Պապուայի քաղաքականության և անվտանգության վիճակի վրա՝ դրա կիրառումն ապահովող տեխնիկական կանոնակարգերի և հստակ նորմերի բացակայության պատճառով, և ձախողվեց: Դա պայմանավորված էր նաև այն հանգամանքով, որ նախատեսվում էր հատուկ ինքնավարության քաղաքականություն

⁶⁰ **Budiardjo Carmel, Liong Liem Soel**, *West Papua: The obliteration of a people* 5 (3d ed. 1988) (1973). p. 93; *West Papua: Plunder in paradise* 77 (Anti-Slavery Society Indigenous Peoples and Development Series ed., 1990), p. 56.

⁶¹ **Brundige Elizabeth, King Winter, Vahali Priyneha, Vladeck Stephen, and Yuan Xiang**, *Indonesian Human Rights Abuses in West Papua: Application of the Law of Genocide to the History of Indonesian Control*, April 2004 p. 36-38, https://law.yale.edu/sites/default/files/documents/pdf/Intellectual_Life/West_Papua_final_report.pdf

միակողմանի քաղաքական զիջումների, այլ ոչ թե քաղաքական բանակցությունների միջոցով:

Ինդոնեզիայի գիտությունների ինստիտուտը (LIPI) շուրջ երեք տարի հետազոտելով Պապուայի հակամարտությունը, 2004-2006 թվականներին մշակեց «Պապուայի ճանապարհային քարտեզ» անվան-ված փաստաթուղթ⁶², որպես հակամարտության համապարփակ և հիմնարար լուծման հասնելու ճանապարհ: Այն ձևակերպում էր առնվազն չորս բարդ խնդիր՝ 1. Պապուայի կարգավիճակը և քաղաքական պատմությունը Ինդոնեզիայում, 2. ազգային զարգացման ձախողումը հանրային կրթության, առողջապահության և տնտեսության ոլորտներում, 3. պետության կողմից իրականացվող բռնությունը, խտրականությունն ու մարզինալացումը պապուական ժողովրդի նկատմամբ, 4. մարդու իրավունքների դիտավորյալ խախտումները:

Այդ փաստաթղթով սահմանված խնդիրների լուծման ուղիների ընտրությունն արդյունավետ չէր և անգամ 2019 թվականին այդ չորս հիմնական խնդիրները դեռևս առկա էին Պապուայում, ինչը օգոստոսին հանգեցրեց իրավիճակի սրման:

2019 թվականի օգոստոսի վերջին Արևմտյան Պապուայում անկախության հանրաքվե անցկացնելու կոչով ավելի քան 1,8 միլիոն մարդկանց ստորագրած խնդրագիր հանձնվեց ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատար Միշել Բաչելետին:⁶³ Անհանգստացած բռնության աճով՝ նա կոչ արեց իշխանություններին երկխոսության մեջ մտնել Արևմտյան Պապուայի ժողովրդի՝ հետ իրենց ձգտումների և մտահոգությունների շուրջ՝ ձեռնպահ մնալով ուժի չափից ավելի կիրառումից:⁶⁴ Բացի այդ, Արևմտյան Պապուայի Միացյալ

⁶² Papua road map: Negotiating the Past, Improving the Present and Securing the Future, LIPI Team Members: **Widjojo Muridan S., Adriana Elisabeth, Amiruddin, Cahyo Pamungkas, Dewi Rosita**, The Indonesian Institute of Sciences (LIPI) Jakarta, 2008

⁶³ **Wibawa Tasha**, Why Nearly 2 Million People are demanding ... նույն տեղում

⁶⁴ Outcry as Indonesia seeks to arrest renowned West Papua rights lawyer // *The Guardian*, 5 September 2019

ազատագրական շարժման նախագահ Բենի Վենդան 2019 թվականի սեպտեմբերի 23-ին և 24-ին Պապուայում կազմակերպեց անկարգություններ՝ հույս ունենալով, որ հարցը կարող է բարձրացվել ՄԱԿ-ի Սարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի ֆորումում և ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում: Զինված բախումներով և հարյուրավոր զինվորականների առկայությամբ պայմանավորված Պապուայի որոշ շրջաններում բարձրացավ փախստականների ալիք, որոնց ընդհանուր թիվը կազմեց 45.532 մարդ:⁶⁵ Վամենայում հարյուրավոր փախստականներ տարհանման վայրերում մահացան, ինչը պատճառ դարձավ ցույցերի և անհնազանդության ակցիաների: Արդյունքում, 2019 թվականի օգոստոսի վերջին Արևմտյան Պապուան կրկին հայտնվեց միջազգային հանրության ուշադրության կենտրոնում:

Անկարգությունները շարունակվեցին նաև 2020 թվականին՝ հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին գոհեր ու վիրավորներ գրանցելով ինչպես զինծառայողների, այնպես էլ խաղաղ բնակչության շրջանում:⁶⁶ Արդյունքում, 2020 թվականի նոյեմբերին ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների գրասենյակը հայտարարեց, որ իրենք անհանգստացած են Արևմտյան Պապուա նահանգում բռնության աճով՝ նաև այն պատճառով, որ զինվորականները, անվտանգության ուժերը և ազգայնական աշխարհագրայինները ներգրավված են ցուցարարների և իրավապաշտպանների նկատմամբ բռնությունների, արտադատական սպանությունների և խոշտանգումների մեջ, իսկ Գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի խոսնակն արձանագրեց, որ Ինդոնեզիայի իշխանությունները պետք է

<https://www.theguardian.com/world/2019/sep/05/outcry-as-indonesia-seeks-to-arrest-renowned-west-papua-rights-lawyer>

⁶⁵ **Wangge, Y.R., Hipolitus.** (2019). Siklus Kekerasan Tak Berkesudahan di Papua. KOMPAS, 6 September 2019

⁶⁶ "Papua: Dosen UGM anggota tim penyelidikan kematian pendeta Papua tertembak dan dievakuasi, TPNPB klaim bertanggung jawab". BBC Indonesia. 9 October 2020 <https://www.bbc.com/indonesia/indonesia-54481909>; Benny Mawel (2020-11-26). "Four Papuan civilians shot dead by unidentified group". The Jakarta Post. Retrieved 2024-03-10 <https://www.thejakartapost.com/news/2020/11/26/four-papuan-civilians-shot-dead-by-unidentified-group.html>

շարունակեն մանրակրկիտ, անկախ և անկողմնակալ հետաքննություններ բռնության բոլոր գործողությունների, մասնավորապես սպանությունների վերաբերյալ, և ապահովեն, որ բոլոր մեղավորները պատասխանատվության ենթարկվեն՝ անկախ նրանց ազգային պատկանելությունից:⁶⁷

Իրավիճակն ավելի սրվեց 2021-2022 թվականների ընթացքում իրականացված քաղաքացիական ուղղաթիռ այրելու,⁶⁸ գնդակահարությունների⁶⁹, սպանությունների⁷⁰, խոշտանգումների⁷¹, հրկիզումների⁷², գյուղերի, տրանսպորտային միջոցների, ենթակա-

⁶⁷ UN human rights office worried by killings in Indonesian provinces of Papua and West Papua. UN News. 30 November 2020 <https://news.un.org/en/story/2020/11/1078832>

⁶⁸ TPNPB Akui Penembakan hingga Pembakaran Helikopter dan Pesawat Sipil. suara.com (in Indonesian). 7 January 2021. Retrieved 2021-02-16 <https://www.suara.com/news/2021/01/07/205158/tpnpb-akui-penembakan-hingga-pembakaran-helikopter-dan-pesawat-sipil>

⁶⁹ **Harahap, Lia** (10 January 2021). Prajurit TNI Gugur Saat Kontak Senjata dengan KKB di Titigi Intan Jaya. merdeka.com <https://www.merdeka.com/peristiwa/prajurit-tni-gugur-saat-kontak-senjata-dengan-kkb-di-titigi-intan-jaya.html>; Polisi Selidiki Pelaku Penembakan Warga Sipil di Intan Jaya | Republika Online Mobile. republika.co.id. 10 February 2021 <https://republika.co.id/amp/qoa7vx377>; Prajurit TNI yang Ditembak KKB di Intan Jaya Segera Dievakuasi ke Jayapura". kumparan <https://kumparan.com/kumparannews/prajurit-tni-yang-ditembak-kkb-di-intan-jaya-segera-dievakuasi-ke-jayapura-1vAOx9JtJ9>

⁷⁰ KKB Bakar Fasilitas Palapa Ring di Kabupaten Puncak,. kompas.id. 11 January 2021 <https://www.kompas.id/baca/nusantara/2021/01/11/kkb-bakar-fasilitas-palapa-ring-di-kabupaten-puncak/>; **Februana, Ngarto** (11 February 2021). Tukang Ojek Ditikam di Puncak Papua hingga Tewas, Diduga Aksi KKB. Tempo <https://video.tempo.co/read/23382/tukang-ojek-ditikam-di-puncak-papua-hingga-tewas-diduga-aksi-kkb>; Soldiers accused of killing and mutilating Papuans. BBC News. 2022-08-30 <https://www.bbc.com/news/world-asia-62727954>

⁷¹ **Allard, Tom**, Insight: Three brothers killed by Indonesian soldiers at Papuan health clinic: army and witness accounts differ. Reuters, 5 April 2021 <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/three-brothers-killed-by-indonesian-soldiers-papuan-health-clinic-army-witness-2021-04-06/>; **Andriansyah, Anugrah**. Coba Rampas Senjata TNI, Tiga Anggota KSB Ditembak Mati. Voice of America Indonesia, 17 April 2021, <https://www.voaindonesia.com/amp/coba-rampas-senjata-tni-tiga-anggota-ksb-ditembak-mati/5780365.html>

⁷² **Evarukdjati, Fardah**. Armed criminals torch homes of Papua tribal chief and teachers". Antara News, 17 April 2021,

ռուցվածքների վրա հարձակումների⁷³ պատճառով: Արդյունքում, 2023 թվականի հունվարին կողմերի միջև սկսվեցին նոր բախումներ՝ դառնալով նոր զոհերերի և ավերածությունների պատճառ:⁷⁴ Կրկին սրվեց իրավիճակը,⁷⁵ ինչը շարունակվում է մինչ օրս:⁷⁶

Արևելյան Թիմորի հակամարտությունը: Որպես ՄԱԿ-ի խաղաղարար առաքելության կիրառման հաջող օրինակ

<https://en.antaranews.com/news/172714/armed-criminals-torch-homes-of-papua-tribal-chief-and-teachers>

⁷³ Separatists in Indonesia's Papua Kill 8 Workers at Telecom Tower. *US News*. March 4, 2022, <https://www.usnews.com/news/world/articles/2022-03-04/separatists-in-indonesias-papua-kill-8-workers-at-telecom-tower>; Gunmen kill 10 traders, hurt 2, in Indonesia's restive Papua. *AP NEWS*. 2022-07-16 <https://apnews.com/article/indonesia-8557eab22bda1e03bd3004d2703f31b9>

⁷⁴ Kontak Tembak dengan KKB di Pegunungan Bintang, Satu Polisi Terluka. *wartaplus.com*. 2023-01-07 <https://m.wartaplus.com/read/16134/Kontak-Tembak-dengan-KKB-di-Pegunungan-Bintang-Satu-Polisi-Terluka>; Pasukan TNI pembebas pilot Susi Air dan TPNPB-OPM kontak tembak di Nduga, '9 prajurit TNI tewas. *BBC News Indonesia*. 16 April 2023 <https://www.bbc.com/indonesia/articles/cxe795108x7o>; KKB Bakar Kantor Dukcapil Pegunungan Bintang Papua. *beritasatu.com*. 2023-01-11 <https://www.beritasatu.com/news/1016863/kkb-bakar-kantor-dukcapil-pegunungan-bintang-papua>

⁷⁵ **Tambunan, Paul Manahara**. Jenazah Michelle Kurisi Ndoga Dievakuasi ke RSUD Wamena, KKB Tuduh Aktivist Papua Intelijen. *Tribun-papua.com*, (2023-08-31) <https://papua.tribunnews.com/amp/2023/08/31/jenazah-michelle-kurisi-ndoga-dievakuasi-ke-rsud-wamena-kkb-tuduh-aktivis-papua-intelijen>; **Nasir, Juhra**. Akhir pelarian 11 buron pembunuhan kepala distrik Fakfak - 4 ditembak mati. *detik sulse*, (2023-09-12) (in Indonesian) <https://www.detik.com/sulse/hukum-dan-kriminal/d-6925982/akhir-pelarian-11-buron-pembunuhan-kepala-distrik-fakfak-4-ditembak-mati/1>; **Rohmat, Rohmat** (2023-10-02). "Breaking News: TNI Tembak Mati Lima Kombatan TPNPB, Tertinggi Berpangkat Letnan Kolonel". *GATRA* <https://www.gatra.com/news-581661-nasional-breaking-news-tni-tembak-mati-lima-kombatan-tpnpb-tertinggi-berpangkat-letnan-kolonel-.html>; **Noroyono, Bambang** (18 October 2023). "Tujuh Petambang Dibunuh Kelompok Separatis Papua | Republika ID" [Seven Miners Killed by Papuan Separatist Group]. *republika.id* (in Indonesian) <https://republika.id/posts/46732/tujuh-petambang-dibunuh-kelompok-separatis-papua>

⁷⁶ **Latimahuna, Raymond**. Identitas 7 Anggota KKB Tertembak di Intan Jaya: 5 Tewas-2 Terluka. *Detiksulse*, 2024-01-28. <https://www.detik.com/sulse/hukum-dan-kriminal/d-7164087/identitas-7-anggota-kkb-tertembak-di-intan-jaya-5-tewas-2-terluka?single=1>; **Sari, Brigitta Belia Permata** TNI Jelaskan Motif Oknum Prajurit Aniaya Definus Kogoya Anggota KKB. *Detiknews*, 2024-03-25. <https://news.detik.com/berita/d-7260875/tni-jelaskan-motif-oknum-prajurit-aniaya-definus-kogoya-anggota-kkb>

կքննարկվի նաև Արևելյան Թիմորի հակամարտությունը, որի ընթացքում ՄԱԿ-ի խաղաղարար առաքելության միջամտությամբ դադարեցվել են պատերազմական գործողությունները և դրանց արդյունքում տեղի բնակչության նկատմամբ իրականացվող ցեղասպանությունը, էթնիկ գտումները, բռնությունները, սպանությունները, պատերազմական և մարդկության դեմ ուղղված այլ հանցագործությունները, իսկ միջազգային կառավարման վարչակազմի օգնությամբ հակամարտության կարգավորումը հասցվել է իր վերջնակետին՝ Արևելյան Թիմորի անկախությանը:

Ինդոնեզիայի ներխուժումը Արևելյան Թիմոր տեղի է ունեցել 1975 թվականի դեկտեմբերի 7-ին, երբ ինդոնեզական զինվորականները հակազդողութափրությունն ու հակակոմունիզմը տապալելու պատրվակով ներխուժեցին Արևելյան Թիմոր: Ինդոնեզիայի բանակը տեղահանեց տասնյակ հազարավոր արևելյան թիմորցիների՝ նպատակ ունենալով բնակչությանը հեռու պահել՝ զինված դիմադրության շարժումից: Ներխուժումից չորս տարի անց՝ 1979 թվականին արդեն իսկ 268.644-318.921 արևելյան թիմորցիներ,⁷⁷ բնակչության շուրջ 50 տոկոսը (1970 թվականի Պորտուգալիայի անցկացրած մարդահամարի ժամանակ հաշվառվել է 609.477 մարդ),⁷⁸ գտնվում էին տեղահան-վաճների ճամբարներում՝ զինվորականների հսկողության ներքո:

Փաստորեն, 1974 թվականին հաստատված կառավարման ռեժիմի տապալումը հրահրեց Արևելյան Թիմորի հակամարտությունը, որը տևեց քառորդ դար և ընդհանուր առմամբ խլեց մոտավորապես 100.000–180.000 զինվորի և խաղաղ բնակիչների կյանք՝ ռազմական գործողությունների, բռնությունների, սովամա-

⁷⁷ **Arnold Kohan, John Taylor** 1979. An act of genocide: Indonesia's invasion of East Timor. London: TAPOL. 1979. p. 58.

⁷⁸ **Silva Romesh, Ball Patrick**, The profile of human rights violations in Timor-Leste, 1974-1999, A Report by the Benetech Human Rights Data Analysis Group to the Commission on Reception, Truth and Reconciliation of Timor-Leste. 9 February 2006 <https://hrdag.org/content/timorleste/Benetech-Report-to-CAVR.pdf>

հույժան, հիվանդությունների կամ այլ պատճառներով:⁷⁹ Ընդունելության, ճշմարտության և հաշտեցման հանձնաժողովը 1974-1999 թվականների ընթացքում Արևելյան Թիմորում արձանագրել է 102.000 մահվան դեպք:⁸⁰

1999 թվականի հունիս-հոկտեմբեր ամիսներին Արևելյան Թիմորում Միավորված ազգերի կազմակերպության քաղաքական առաքելությանը (UNAMET) հանձնարարված էր կազմակերպել և անցկացնել համաժողովրդական խորհրդակցություն՝ պարզելու արդյո՞ք Արևելյան Թիմորի ժողովուրդն ընդունել է հատուկ ինքնավարություն Ինդոնեզիայի կազմում, թե մերժում է առաջարկվող հատուկ ինքնավարությունը, որը կհանգեցնի Արևելյան Թիմորի առանձնացմանը Ինդոնեզիայից: 1999 թվականի սեպտեմբերի 17-ին ՄԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի հանձնաժողովը Գլխավոր քարտուղար Քոֆի Անանին կոչ արեց ստեղծել միջազգային հետաքննող հանձնաժողով, որը, համագործակցելով Ինդոնեզիայի մարդու իրավունքների ազգային հանձնաժողովի հետ, պետք է հավաքեր Արևելյան Թիմորում 1999 թվականի հունվարին մարդու իրավունքների հնարավոր ոտնահարումների և միջազգային մարդասիրական իրավունքի խախտումների վերաբերյալ համապատասխան տեղեկատվություն: Ստեղծված հանձնաժողովը 2000 թվականի հունվարի 31-ին զեկույց հանձնեց Միավորված ազգերի կազմակերպությանը՝ առաջարկելով տեղահանվածների արագ վերադարձ, աշխարհագրայինների զինաթափում ինչպես Արևելյան, այնպես էլ Արևմտյան

⁷⁹ „Chega!“-Report of Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor (CAVR) <http://www.cavr-timorleste.org/en/cheгаReport.htm>

⁸⁰ Conflict-Related Deaths in Timor-Leste 1974–1999: The Findings of the CAVR Report Chega!" (PDF). Final Report of the Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor (CAVR). Retrieved 20 March 2016. <http://www.cavr-timorleste.org/updateFiles/english/CONFLICT-RELATED%20DEATHS.pdf>

"Unlawful Killings and Enforced Disappearances" (PDF). Final Report of the Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor (CAVR). p. 6. Retrieved 20 March 2016. https://www.etan.org/etanpdf/2006/CAVR/07.2_Unlawful_Killings_and_Enforced_Disappearances.pdf

Թիմորում, ինչպես նաև մարդկության դեմ հանցագործությունների համար հետաքննություն, հետապնդում և փոխհատուցում:⁸¹ Հանձնաժողովը, արձանագրելով մարդու հիմնարար և մարդասիրական իրավունքների լուրջ խախտումներ, կոչ արեց ՄԱԿ-ին ստեղծել անկախ և միջազգային մարմին՝ հետագա հետաքննություններն անցկացնելու, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների կատարման համար պատասխանատու անձանց բացահայտելու, այդ հանցագործություններից տուժածներին փոխհատուցման տրամադրում ապահովելու, ինչպես նաև մարդու իրավունքների լուրջ խախտումների համար մեղավորներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար՝ անկախ անձի ազգությունից կամ խախտումների կատարման վայրից:⁸²

Արևելյան Թիմորում 1999 թվականի օգոստոսի 30-ին անցկացվեց հանրաքվե, որի ընթացքում գրանցված 98 տոկոս մասնակցության արդյունքում 344.580 արևելյան թիմորցիներ՝ բնակչության 78.5 տոկոսը, քվեարկեց անկախացման օգտին⁸³, ինչը Ինդոնեզիայի համար զանգվածային սպանությունների և բռնությունների իրականացման նոր առիթ դարձավ: ՄԱԿ-ը նախազգուշացրեց Ինդոնեզիայի իշխանություններին, որ 1999 թվականի սեպտեմբերին իրականացված զանգվածային սպանությունները⁸⁴ կորակի որպես ցեղասպանություն և վերջիննե-

⁸¹ United Nations General Assembly Security Council A/54/726, S/2000/59 Document «Identical letters dated 31 January 2000 from the secretary-general addressed to the President of the General Assembly, the President of the Security Council and the Chairperson of the Commission on human rights» (31 January 2000) <https://www.legal-tools.org/doc/f7e999/pdf/>

⁸² **James Rae**, War Crimes Accountability: Justice and Reconciliation in Cambodia and East Timor? *Global Change, Peace & Security: formerly Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, 2003, 15:2, pp. 157-178. DOI:0.1080/14781150303907

⁸³ **James Rae**, նշվ. աշխ., **Derek McDougall**, The Security-Development Nexus: Comparing External Interventions and Development Strategies in East Timor and Solomon Islands, *Asian Security*, **Volume 6, 2010, 6, 2**, <https://doi.org/10.1080/14799851003756659>

⁸⁴ **Saul Ben**, Was the conflict in East Timor "Genocide" and Why does it Matter? *Melbourne Journal of International Law*, 2, 2, 2001, p. 1-46 https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0003/1680222/Saul.pdf

րիս կենթարկի պատասխանատվության, որից հետո միայն Ինդոնեզիայի իշխանությունները համաձայնեցին Արևելյան Թիմորում հանրաքվեի անցկացմանը և անկախացման օգտին քվեարկելու դեպքում ժամանակավոր միջազգային կառավարման հաստատմանը:⁸⁵ Այնուհետև ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը 1999 թվականի հոկտեմբերին ընդունեց S/RES/1272 (1999) բանաձևը⁸⁶, որով Արևելյան Թիմորում տիրող իրավիճակը գնահատելով որպես սպառնալիք միջազգային խաղաղության և անվտանգության համար՝ պետք է ստեղծվեր անցումային վարչակազմ՝ ՄԱԿ Գլխավոր քարտուղարի հատուկ ներկայացուցչին վերապահելով տարածքի կառավարման լիարժեք՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների լիազորություններ: Հաշվի առնելով Արևելյան Թիմորի տարածքի՝ շուրջ քառորդ դար Պորտուգալիայի գաղութը լինելու հանգամանքը՝ ՄԱԿ-ը պետք է ստեղծեր նոր պետություն՝ պետական կառավարման նոր ինստիտուտներով: Ուստի Արևելյան Թիմորի կառավարման մանդատը զգալիորեն մեծացնում էր առաքելության հաջող ավարտի հնարավորությունը, քանի որ այն հետապնդում էր անկախ պետակա-նության համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման նպատակ:⁸⁷ 1999 թվականի հոկտեմբերից մինչև 2002 թվականի մայիսն ընկած ժամանակահատվածում Արևելյան Թիմորում սկսեց խաղաղապահ գործողություն իրականացնել ՄԱԿ-ի անցումային վարչությունը (UNTAET), որը պետք է նպաստեր խաղաղարարությանը, իրականացներ պետական վարչարարություն և կառավարում:

⁸⁵ **Թորոսյան Տ.** Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումը միջազգային իրավունքի շրջանակներում, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2008, էջեր 126-127

⁸⁶ United Nations Security Council Resolution S/RES/1272(1999) (25 October 1999) <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1272>

⁸⁷ **Կիրակոսյան Մ.**, Հակամարտությունների կարգավորման գործընթացում միջազգային կառավարման արդյունավետությունն ու հնարավորությունները, Երևան, *Հեղ. հրատ.*, 2020, էջ 119

2001 թվականի օգոստոսի 30-ին Արևելյան Թիմորի առաջին ներկայացուցչական մարմնի՝ Սահմանադիր ժողովի ընտրություններով հիմք դրվեց անկախացման գործընթացին, ինչի արդյունքում 2002 թվականի մարտի 22-ին ընդունվեց ահմանադրություն, իսկ նույն թվականի տարեվերջին Արևելյան Թիմորում արդեն գործում էին ընտրված խորհրդարանն ու նախագահը: 2002 թվականի մայիսի 20-ին հռչակվեց Արևելյան Թիմորի անկախությունը և այն դարձավ ՄԱԿ-ի անդամ:⁸⁸ 2002 թվականի դրությամբ ավելի քան 207.000 փախստական⁸⁹ վերադարձավ Արևելյան Թիմոր՝ մեծամասամբ ՄԱԿ փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարի և այլ մարդասիրական գործակալությունների օժանդակությամբ:

Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտություն

Թեև Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտություն սկիզբ է առել դեռևս անցած դարի երկրորդ տասնամյակում, սակայն ներկայիս գործընթացների սկիզբը համարվում է 1988 թվականը, երբ փետրվարի 20-ին Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի խորհրդի արտահերթ նստաշրջանի որոշմանը՝ դիմելու Հայկական ԽՍՀ-ի, Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդներին՝ Լեոնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի կազմից դուրս բերելու և Հայաստանի կազմի մեջ մտցնելու մասին, Ադրբեջանը հակադրեց հայ բնակիչների կոտորածներ Սումգայիթում, ապա՝ Կիրովաբադում, Բաքվում և այլ բնակավայրերում: 1991 թվականի սեպտեմբերի 2-ին Ստեփանակերտում տեղի ունեցավ Լեոնային Ղարաբաղի պատգամավորների մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջան, որի ընթացքում ընդունվեց «Հռչակագիր Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետության

⁸⁸ Կիրակոսյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 126

⁸⁹ East Timorese to lose refugee status by year's end, says UNHCR // *The UN Refugee Agency*, 18 May 2002, <https://www.unhcr.org/news/east-timorese-lose-refugee-status-years-end-says-unhcr>

հռչակման մասին»: Նույն թվականի դեկտեմբերի 10-ին տեղի ունեցավ անկախության հանրաքվե, որին մասնակցեց մարզի բնակչության ընտրելու իրավունք ունեցողների 80 տոկոսը, իսկ քվեարկողների 99 տոկոսից ավելին ձայն տվեց անկախության օգտին: Արդյունքում, 1992 թվականի հունվարի 6-ին կայացավ առաջին գումարման Գերագույն խորհրդի նստաշրջանը: Այդ ամենին Ադրբեջանը պատասխանեց լայնածավալ ռազմական ագրեսիայով: Պատերազմը դադարեցվեց Հայաստանի Հանրապետության, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության և Ադրբեջանի Հանրապետության միջև ստորագրված և 1994 թվականի մայիսի 12-ին ուժի մեջ մտած «Կրակի և ռազմական գործողությունների լիակատար դադարեցման մասին» եռակողմ համաձայնագրի ստորագրմամբ:

Հակամարտության կարգավորման նպատակով 1992 թվականին Եվրոպայի անվտանգության ու համագործակցության կազմակերպությունը (ԵԱՀԿ) կազմավորեց Մինսկի խումբը⁹⁰, որի անդամներից՝ Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներից 1997 թվականին ձևավորվեց ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահությունը: Այս միջնորդական առաքելության գործունեությունը կարելի է բաժանել մի քանի փուլերի: Նախ, հակամարտության կողմերին առաջարկվեցին բանակցային փաստաթղթի մի քանի տարբերակներ, որոնցից ոչ մեկը չարժանացավ հավանության: Երբ 1997 թվականի աշնանը Հայաստանի նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հրապարակավ հայտարարեց, որ իր կարծիքով պետք է համաձայնել միջնորդների հերթական առաջարկին, Հայաստանում առաջացավ քաղաքական ճգնաժամ, քանի որ կառավարության մի քանի առանցքային անդամներ ընդդիմացան նման մոտեցմանը:⁹¹ Արդյունքում հրաժա-

⁹⁰ **Klever Emma**, The Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan: An overview of the current situation. *European Movement International*, Brussels, 24.09.2013

⁹¹ **Թորոսյան Տ.**, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումը... նշվ. աշխ.; **Թորոսյան Տ.**, Լեռնային Ղարաբաղի

րական ներկայացրեց նախագահ Տեր-Պետրոսյանը, խորհրդարանում հրաժարականներ ներկայացրեցին նախագահը, տեղակալներն ու հանձնաժողովների նախագահները, տեղի ունեցան խմբակցությունների կազմերի վերադասավորումներ: 1998 թվականին տեղի ունեցած արտահերթ նախագահական և 1999 թվականի հերթական խորհրդարանական ընտրություններից հետո արմատապես փոխվեց Հայաստանի ղեկավարության դիրքորոշումը հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ: 2001 թվականին հերթական փորձն արվեց հակամարտության կարգավորման բանակցային փաստաթղթի ձևավորման ուղղությամբ: Քի Ուեսթում ամերիկյան նախաձեռնությամբ հանդիպեցին ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանն ու Ադրբեջանի նախագահ Հ. Ալիևը: Թեև հանդիպման ավարտին ձեռք էր բերվել նախնական համաձայնություն կարգավորման սխեմայի վերաբերյալ, սակայն Հ. Ալիևի վերադարձից հետո Բաքվում մի քանի բարձրաստիճան պաշտոնյաներ հրաժարականներ ներկայացրեցին և այդ նախագիծը ևս համարվեց մերժված: Կարճ ժամանակ անց բանակցությունները դադարեցին Հ. Ալիևի մահվան և Ադրբեջանի նոր ղեկավարության ձևավորման կապակցությամբ և դրանք վերսկսվեցին Ի. Ալիևի նախագահ ընտրվելուց հետո:

2005 թվականին ԵԽԽՎ-ն ընդունեց 1416 (2005) բանաձևը՝ հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ, որտեղ արձանագրվում էր, որ տարածաշրջանը կարող է խաղաղ, օրինական ճանապարհով անջատվել մետրոպոլիայից այդ տարածաշրջանի ժողովրդի կամքի ազատ արտահայտմամբ,⁹² ինչով արձանագրվում էր ինքնորոշման իրավունքի կիրառման օրինականությունը Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում: Բանաձևից զատ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեին ուղղված ԵԽԽՎ 1690 (2005)

հակամարտության կարգավորման գործընթացի փուլերը, իրավիճակն ու հեռանկարները, 7 հուլիսի, 2020թ.,
<https://www.luys.am/index.php?m=publicationsOne&pid=166>

⁹² Council of Europe Parliamentary Assembly (PACE) Resolution 1416 (2005). The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference, <https://pace.coe.int/en/files/17289/html>

հանձնարարականին ի պատասխան նախարարների կոմիտեի ընդունած փաստաթղթում արձանագրվեց, որ հակամարտությունը պետք է կարգավորվի ինքնորոշման իրավունքի, տարածքային ամբողջականության և ուժի ու ուժի սպառնալիքի չկիրառման սկզբունքների հիման վրա:⁹³ Դրանք առաջին պաշտոնական փաստաթղթերն էին, որոնք ազդարարում էին հակամարտության կարգավորման որակապես նոր փուլի սկիզբը, որը հիմնված էր ինքնորոշման իրավունքի կիրառման վրա:

ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահները 2006 թվականի հունիսի 22-ին Վիեննայում ԵԱՀԿ Մշտական խորհրդում ներկայացրեցին հակամարտության կարգավորման հիմնական սկզբունքները, որոնք Հայաստանի և Ադրբեյջանի արտաքին գործերի նախարարներին պաշտոնապես հանձնեցին 2007 թվականի նոյեմբերի 29-ին Մադրիդում և հետագայում անվանվեցին «մադրիդյան սկզբունքներ»: 2009 թվականի հուլիսի 10-ին Իտալիայի Լ'Աքվիլա քաղաքում «Մեծ ութնյակի» գագաթաժողովի շրջանակներում ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ երկրների՝ Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և ԱՄՆ-ի նախագահներն ընդունեցին համատեղ հայտարարություն, որտեղ բացահայտվում էին դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման՝ միջնորդների առաջարկած հիմնարար սկզբունքների հիմնական դրույթները:⁹⁴ Դրանք կառուցված էին 1975 թվականի Հելսինկյան եզրափակիչ ակտի երեք՝ ուժի և ուժի սպառնալիքի չկիրառման (2-րդ հոդված), տարածքային ամբողջականության (4-րդ հոդված) սկզբունքների և ժողովուրդների իրավահավասարության ու ինքնորոշման իրավունքի (8-րդ հոդված), ինչպես նաև բանակցությունների

⁹³ The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference Recommendation 1690 (2005), Doc. 10685, 26 September 2005, Reply from the Committee of Ministers adopted at the 938th meeting of the Ministers' Deputies (21 September 2005) <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11024&lang=EN>

⁹⁴ Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by U.S. President Obama, Russian President Medvedev, and French President Sarkozy at the L'Aquila Summit of the Eight, July 10, 2009 <https://obamawhitehouse.archives.gov/realitycheck/the-press-office/joint-statement-nagorno-karabakh-conflict>

առարկա վեց տարրերի վրա: 2009 թվականին հակամարտության երեք կողմերը՝ Հայաստանը, Լեռնային Ղարաբաղը և Ադրբեջանը փաստաթուղթը ընդունեցին բանակցությունների հիմք և Հայաստանի ու Ադրբեջանի արտգործնախարարները, ինչպես համանախագահ երկրների ներկայացուցիչները ստորագրեցին դա հավաստող փաստաթուղթ:

2016 թվականի ապրիլի 1-ին Ադրբեջանը լայնամասշտաբ ռազմական գործողություններ սկսեց Լեռնային Ղարաբաղի դեմ՝ շփման գծի ողջ երկայնքով: 4 օր անց ռազմական գործողությունները դադարեցվեցին և մայիսի 16-ին Վիեննայում տեղի ունեցավ Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների հանդիպում՝ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ երկրների արտգործնախարարների մասնակցությամբ, որի ընթացքում համաձայնություն ձեռք բերվեց սահմանային միջադեպերի հետաքննության մեխանիզմների ներդրման շուրջ:⁹⁵

2018 թվականին Հայաստանում տեղի ունեցած իշխանափոխությունից հետո ձևավորված իշխանությունները հայտարարեցին Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացն իրենց սեփական կետից սկսելու մասին⁹⁶՝ ի չիք դարձնելով համանախագահների երկու տասնամյակների աշխատանքը: Երկու տարի անց, երբ պարզ դարձավ, որ համանախագահների ջանքերը՝ բանակցային գործընթացը ընդհատված կետից վերականգնելու ուղղությամբ, արդյունք չեն տալիս, պաշտոնական Բաքուն դա դարձրեց պատրվակ, հայտարարեց, որ Հայաստանն անցել է բոլոր կարմիր գծերը՝ տարածաշրջանը դնելով լուրջ ճգնաժամի եզրին,⁹⁷ և 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին

⁹⁵ Joint Statement of the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, Secretary of State of the United States of America and State Secretary for Europe Affairs of France, VIENNA, 16 May 2016 <https://www.osce.org/mg/240316>

⁹⁶ «Ես բանակցությունները սկսել եմ ոչ թե Սերժ Սարգսյանի կետից, այլ իմ սեփական»։ Ն.Փաշինյան, *Ազատություն*, 08.04.2019

<https://www.youtube.com/watch?v=pj1ro9hGIBo>

⁹⁷ Hikmat Hajiyev: By making a provocative statement, Armenian side again puts region face to face with new threats and risks, *Azər Tac* 06.08.2019

սանձազերծվեց ադրբեջանա-թուրքական լայնածավալ ռազմական ագրեսիա Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ: Ռազմական գործողությունները դադարեցվեցին նոյեմբերի 10-ին, երբ Ադրբեջանի վերահսկողության տակ էին անցել Շուշին, Հադրութը և մի շարք գյուղեր: Եռակողմ հայտարարության հիման վրա⁹⁸ Ադրբեջանին հանձնվեցին Ադդամի, Քարվաճառի և Քաշաթաղի շրջանները:

Ադրբեջանի՝ էթնիկ գտումների և ցեղասպանության քաղաքականության միջոցով Լեռնային Ղարաբաղը հայաթափելու վերջնականատակով «Էկոակտիվիստները» 2022 թվականի դեկտեմբերի 12-ին արգելափակեցին Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանին կապող միակ ցամաքային ճանապարհը՝ Բերձորի (Լաչինի) միջանցքը: Դրա հետևանքով Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությունն ավելի քան ինն ամիս գտնվելով շրջափակման մեջ, հայտնվեց ծայրահեղ հումանիտար աղետի եզրին: Միջանցքի արգելափակման վերաբերյալ 2023 թվականի օգոստոսին ՄԱԿ-ի փորձագետների խումբը ստեղծված իրավիճակն անվանեց «մարդասիրական արտակարգ իրավիճակ» և արձանագրեց, որ դրա հետևանքով բնակչությունը «կանգնել է սննդամթերքի, դեղորայքի և հիգիենայի ապրանքների սուր պակասի առջև՝ վտանգելով մարդկանց, հատկապես երեխաների, հաշմանդամություն ունեցող անձանց, տարեցների, հղի կանանց և հիվանդների կյանքը»:⁹⁹

2023 թվականի սեպտեմբերի 19-ին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ենթարկվեց նոր լայնամասշտաբ ռազմական

https://azertag.az/en/xeber/Hikmat_Hajiyev_By_making_a_provocative_statement_Armenian_side_again_puts_region_face_to_face_with_new_threats_and_risks-1315353

⁹⁸ Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի, Ադրբեջանի Հանրապետության նախագահի և Ռուսաստանի Դաշնության նախագահի հայտարարությունը, 10.11.2020 <https://www.primeminister.am/hy/press-release/item/2020/11/10/Announcement/>

⁹⁹ UN experts urge Azerbaijan to lift Lachin corridor blockade and end humanitarian crisis in Nagorno-Karabakh // UN Office of the Human Rights Commissioner, Press release, 7 August 2023 <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/08/un-experts-urge-azerbaijan-lift-lachin-corridor-blockade-and-end>

ագրեսիայի, որի արդյունքում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության իշխանություններին 2023 թվականի սեպտեմբերի 20-ին պարտադրվեց հրադադարի համաձայնագիր, որի հետևանքով Լեռնային Ղարաբաղի ողջ բնակչությունը՝ մոտ 120.000 արցախահայեր, բռնի տեղահանվեց Հայաստանի Հանրապետություն:¹⁰⁰

Դիտարկված 5 ինքնորոշման հակամարտությունների առանցքային իրադարձությունների համեմատական աղյուսակ

Իրադարձություն	Արևմտյան Սահարա	Արևմտյան Պապուա	Կոսովո	Արևելյան Թիմոր	Լեռնային Ղարաբաղ
1. Հակամարտության սկիզբ	1975թ. Իսպանիայի, Մարոկկոյի և Մավրիտանիայի միջև համաձայնագրի կնքում	1962թ. օգոստոսի և Ինդոնեզիայի միջև համաձայնագրի կնքում	1991թ. սեպտ. Կոսովոյի անկախության հռչակում	1975թ. դեկտ. Ինդոնեզիայի ներխուժում Արևելյան Թիմոր	1988թ. փետրվարի 20-ին ԼՂՀՄ մարզխորհրդի որոշում Ադրբեջանի կազմից դուրս գալու մասին
2. Բնակչության թիվը	1975-1976 թթ. Արևմտյան Սահարա՝ 383.000	1969թ. Արևմտյան Պապուա՝ 700.000	1998թ. Կոսովոյի 2, 1 միլիոն	1970թ. մարդահամար՝ 609.477 մարդ	1989թ. ԼՂՀՄ՝ 157.200
3. Ինքնորոշվող ժողովուրդ	Պատերազմի հետևանք	Պատերազմի հետևանք	1998թ. փախստական և տեղա	1979թ. 268.644-318.921 տեղա	1988թ. սկսած ԼՂՀՄ հարակից

¹⁰⁰ **Tatikyan Sossi**, Can the International Community Reverse the Ethnic Cleansing of Armenians of Nagorno-Karabakh? Part 1 Scenarios Carried out by Azerbaijan and the Accountability of Russian Peacekeepers // 04 October, 2023, *EVN Report* <https://evnreport.com/politics/can-the-international-community-reverse-the-ethnic-cleansing-of-armenians-of-nagorno-karabakh-part-1/>

վրդի դուրսմղում տարածքից	26.000 Մավրիտանիա, 165.000 փախստական Ալժիր	անքով 1969թ. 200.000 փախստական, 1984թ՝ 16.500, 2019թ.՝ 45.532	ղահան 290.000-600.000, 1999թ. 435.000	հանվեց	տարածքներից՝ 23.000, Լեռնային Ղարաբաղից՝ 40.000 փախստական, 2023թ.՝ 120.000
4. Անկախության հռչակում	1976թ. փետր.	1969թ.	1991թ. սեպ.	1975թ. դեկտ.	1991թ. սեպտ. 2
5. Հանրաքվե	-	-	1991թ. սեպտ. մասնակցեց 87%, 99%-ը՝ անկախության օգտին	1999թ. օգոստոս՝ մասնակցեց 98%, 78.5%-ը՝ անկախության օգտին	1991թ. դեկտ. 10, մասնակցեց 80%, 99%-ը՝ անկախության օգտին
6. Պատերազմի վերսկսում	1979թ. սեպտ., 1989թ. հոկտ., 2020թ. նոյեմբեր	1963թ. մայիս, 1984թ. փետր., 2019թ. սեպտ.	2004թ. մարտ	1976թ. ապրիլ	2016թ. ապրիլ, 2020թ. սեպտ., 2023թ. սեպտ.
7. Միջազգային ներկայություն	1991թ. սեպտ. MINURS O	-	1999թ. հունիս UNMIK	06-10, 1999 UNAMET 10.1999-05.2002 UNTAET	-
8. Պատերազմի	6.09.1991 Մարոկկոյի և	2023թ. հունվ. բախումն	2008թ. փետ. 17, Կոսովոն	ՄԱԿ-ի ԱԽ S/RES/127	2023թ. սեպտ. 20՝ պարտա-

ավարտ	Պոլիսարիոյի միջև համաձայնագիր	Եր	վերահոչակեցանկախություն	2 (1999) քանաձև	դրված հրադարի համաձայնագիր
9. Փախս. վերադարձ	Գրեթե չեն վերադարձել	1.500	900.000	192.000	-
10. Լուծում	-	-	-	անդամակց. ՄԱԿ-ին	-

Եզրակացություն

1. Հողվածում հինգ ինքնորոշման հակամարտությունների դեպքերի վերլուծությունը վկայում է, որ թեև կարգավորման գործընթացը տևում է տասնամյակներ՝ կողմերի համար փոխադարձ ընդունելի լուծում գտնելու նպատակով, սակայն չի արձանագրվել գոնե մեկ դեպք, երբ այդ նպատակն իրագործվի: Մինչդեռ այդ ընթացքում տեղի են ունենում բռնություններ, զինված բախումներ, որոնք հանգեցնում են տարախաշրջանի բնակչության նոր տառապանքների ու զոհերի, էթնիկ գտումների ու ցեղասպանության: Դրանք ավելի են խորանում, երբ հակամարտության էսկալացիան համընկնում է աշխարհաքաղաքական մրցակցության կոշտացման շրջանի հետ:

2. Հակամարտությունների լուծման ձգձգումները հանգեցնում են մետրոպոլիայի լայնածավալ ռազմական գործողությունների վերսկսման: Միշտ չէ, որ հաջողվում է դրանք արագ դադարեցնել: Ռազմական գործողությունների վերսկսումը դառնում է կարևոր փուլ հակամարտությունների կարգավորման գործընթացում, քանի որ այդ դեպքում մետրոպոլիան դիմում է ծայրահեղ քայլերի՝ էթնիկ գտումներ, ցեղասպանություն, մարդկության դեմ կատարվող այլ հանցագործություններ, քանի որ դրանից հետո վերջնականորեն ակնհայտ է դառնում, որ ինքնորոշվող ժողովրդի հետագա

գոյությունը մետրոպոլիայի կազմում անհնարին է: Հետևաբար հակամարտության լուծման տեսակետից այդ ժամանակահատվածը դառնում է վճռորոշ:

3. Արևմտյան Պապուայի և Արևելյան Թիմորի հակամարտությունների համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նույն մետրոպոլիայի հետ գրեթե միաժամանակ տեղի ունեցած, սակայն ծայրահեղորեն տարբեր արդյունքների հանգեցրած այդ հակամարտությունների լուծումների տարամիտումը մեծապես պայմանավորված է եղել ինքնորոշվող ժողովրդի առաջնորդների քաղաքականությամբ՝ հատկապես ռազմական գործողությունների վերակսմանը անմիջապես նախորդած, ռազմական ագրեսիայի և դրան հաջորդած ժամանակահատվածներում:

4. Թեև ակնհայտ է, որ հակամարտությունների կարգավորման գործընթացների ձգձգումները հաճախ պայմանավորված են նաև ազդեցիկ պետությունների աշխարհաքաղաքական շահերով, սակայն դժվար չէ նկատել, որ այդ ձգձգումները որևէ դրական ազդեցություն չունեն լուծման վրա և հատկապես ինքնորոշվող կողմը պետք է ամեն ջանք գործադրի հնարավորինս շուտ լուծման հասնելու համար: Առավել ևս, որ միջազգային իրավունքը հստակ և լիարժեքորեն սահմանել է ինքնորոշման հակամարտությունների կարգավորման ու լուծման մեխանիզմները:

The consequences of the resumption of hostilities during the settlement processes of the self-determination conflicts

MARIA PETROSYAN

Brusov State University

In the processes of conflict resolution based on self-determination, the resumption of hostilities has acquired a special key importance. This is happening on the initiative of Metropolia and indicates that the latter is ready even for war crimes in order to preserve or oust a self-determining nation from its composition. For this reason, this period is the most favorable for the recognition of independence, since there are substantive grounds to assert that the alternative to self-determination is the genocide of a self-determining people. Nevertheless, despite this, The acceleration of the recognition process is not an unconditional consequence of the resumption of hostilities. To find out what additional factors influence the acceleration of the recognition process after the cessation of resumed hostilities, the article examines 5 cases of self-determination conflict when there was a resumption of hostilities, and then they were stopped. In order to identify the causes of further development, regulatory processes with different outcomes are considered based on 10 factors.